

DIALEKTIKAI/RETORIKAI SZEREPEK ÉS STRATÉGIAI MANÓVEREZÉS BÍRÓSÁGI TÁRGYALÁSOKON¹

DANKA István
egyetemi tanársegéd (BME GTK)

A tanulmányban amellett érvelek, hogy a tárgyalások során a bírók kétszeres retorikai nyomással szembesülnek, amelynek elemzése megköveteli az érvelési praxisok egy (legalább) kétszintű, négypólusú modelljét. A kétszintű modell két párhuzamos vitát különböztet meg: egy első, tárgyi szintű vitát, amely során a felek meggyőzni igyekeznek a bírót az igazukról, valamint egy második, metaszintű vitát, amely a felek arra irányuló kísérletéről szól, hogy átrajzolják a vita dialektikai keretét, amely meghatározza a tárgyi szintű vita kimenetelét a vitában megengedhető és meg nem engedhető lépések közti különbség megvonásával.

Ennek megfelelően a bíró kettős szerepet játszik: egyrészt neki kell eldöntenie, hogy melyik félnek van igaza az alapszinten, másrészt a vitát is ellenőrzés alatt kell tartsa, azaz tartania kell magát a tárgyalás dialektikai szabályaihoz (pontosabban ahogyan ő értelmezi azokat). A bíró kettős szerepe az oka annak, hogy három helyett négypólusú modell bevezetésére van szükség: a tárgyalás nem pusztán egy semleges közönség meggyőzésére irányul, hanem egy kettős szerepű közönségnek: a bír(ál)ónak és a vita levezetőjének meggyőzésére.

1. Bevezetés

E tanulmány témája a tárgyalások során a bíróra irányuló kettős retorikai nyomás természete, amely a tárgyalásban betöltött *szerepét* tekintve élesen elkülönül, miközben a tárgyalás, mint tér-időbeli cselekményfolyam során összefonódik. Állításom az, hogy e kettős retorikai nyomás elemzéséhez egyrészt két, egymásra épülő vitaszint megkülönböztetése szükséges, másrészt a vita egy négypólusú modelljének bevezetése (a bírósági helyzetekre általában az érveléelméletben alkalmazott

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az Integrált Érvelés Tanulmányok (OTKA 109456) részét képezik.

hárompólusú modell helyett). Ez tűnik a modell minimális komplexitásának ahhoz, hogy a kettős retorikai nyomás természetét megérthessük.

Tisztázzuk máris, mi ez a kettős nyomás: egyrészt a felek (ill. képviselők – alant a ‘felek’ kifejezés az érveket ténylegesen előadó jogi képviselőkre, mint *a vitában*, s nem a *perben* szemben állókra vonatkozik) a másik fél érveinek cáfolatával igyekeznek meggyőzni a bírót igazukról, másrészt esetenként azon vannak, hogy a másik fél álláspontját ne pusztán cáfolják, hanem *ellehetetlenítsék*. Ennek tipikus esetei azok, amikor nem tartalmilag vitatkoznak egy-egy felhozott érveléssel, hanem annak a tárgyalás dialektikai szabályai szerinti *megfogalmazhatóságát* vitatják, pl. az állítás igazsága helyett annak relevanciája ellen érvelve.

Míg a standardnak tekinthető esetben *A* állítást *A*-val szembeni, tehát *nem-A* melletti érvek támadják (ahol a tagadás vonatkozhat *A* bármely aspektusára vagy egészére is), addig a második esetben a támadónak nem kell elköteleződni sem *A*, sem (valamely) *nem-A* mellett: ehelyett azt mondja, hogy *A*-ról az adott keretek között egyszerűen *beszélni sem szabad/érdemes* (nem tartozik a tárgyhoz, érvek helyett minősít, vagy más érvelési hibát vét). Míg a *nem-A* típusú állítások melletti érvek – *A* igazságát vitatva – *tárgyi* ellenvetéseket támasztanak *A*-val szemben, addig a *tilos-A* típusú érvek azon *metaszintű* ellenvetésen alapulnak, hogy *A* kimondása megszegi a tárgyalás során legitimnek számító érvek dialektikai szabályait. E két eltérő típusú ellenérv adja az intuitív háttérrel ahhoz a megkülönböztetéshez, amelyet a tárgyalás során párhuzamosan zajló két különböző típusú vita: egy tárgyi szintű, és egy, a dialektikai természetű (azaz kb. a vita mozgásterét meghatározó intézményes, egyezményes és hallgatóságos szabályokra vonatkozó) kérdéseket tisztázó metaszintű vita között vonok majd.

Tárgyi és metaszint megkülönböztetésére az általános érveléselmélet sem igen vállalkozik, nemhogy annak jogi érvelésre irányuló alkalmazásai. Miért van akkor egyáltalán szükség rá? Azért, mert a metaszintű, *tilos-A* típusú érvek csak közvetve irányulnak az érvelő céljára (a képviselt álláspont győzelmére); közvetlen argumentatív szerepet csak akkor tulajdoníthatunk nekik, ha egy *másik cél* függvényében értelmezzük őket, amely egy más jellegű vitát feltételez. E cél pedig nem más, mint a dialektikai szabályok átértelmezése (azaz annak befolyásolása, hogy mi számít legitim lépésnek az eredeti vitában). Ez extrém esetekben anélkül vezethet a vitában való győzelemhez, hogy az ellenfél álláspontját cáfolnunk kellene; azaz a dialektikára irányuló vita megnyerése során a tárgyi szintű vita extrém esetben akár a tényektől függetlenül is megnyerhető. Az ebben rejlő veszélyt egy jogi természetű vitában nem lehet túlhangsúlyozni.

A tárgyalásokon – szemben a legtöbb fajta vitával – a dialektikai szabályok betartásának van felelőse: a bíró. Ő felel a szabályok betartásáért, míg a vitázó felek legfeljebb megpróbálhatnak befolyással lenni e szabályok értelmezésére. Ezáltal a kívánválasztandó dialektikai és retorikai szempont teljesen összekuszálódik: miután a dialektikai szabályokra vonatkozó érveket beengedjük a tárgyi szintű vita terébe, gyakran nehéz átlátni a megfelelő érveléselméleti apparátus alkalmazása nélkül, melyik érv melyik szinten működik. Így aztán ahhoz, hogy e különbségeket retorika és dialektika, illetve tárgyi és metaszintű szempontok között tisztázni lehessen, érdemes néhány lépést hátrálni, és „a” vita általános érveléselméleti keretei között megvizsgálunk a bírósági tárgyalások dialektikai/retorikai specifikumait.

2. Érvélelmélet és jogi érvelés

Első megközelítésben tehát azért érdemes az érvélelmülethez nyúlnunk a jogi érvelés természetének pontosabb feltárásához, mert olyan eszköztárat ajánl, amely elkülöníti a dialektikai és retorikai szempontokat, miközben egymással való kölcsönhatásukban mutatja meg azokat. Ez a megközelítés nem gyökerek nélkül való: az antikvitásban még természetes volt jogi érvelés és dialektika/retorika egymásra hatása.² Kétségtelen azonban, hogy a kérdés ilyen általános formában történő felvetése és megválaszolása ellenére újra fel kell tennünk azt az elmélet körvonalainak függvényében, amely csak részben fogja igazolni – míg részben inkább megnehezíti – a két téma összekapcsolását.

A jogi érvelés logikai vizsgálata viszonylag bevett dolog, azonban van egy komoly probléma vele: a logika *nem arra lett kitalálva*, hogy tényleges vitahelyzeteket elemezzünk vele, hanem arra, hogy kijelentések közötti logikai relációkat vizsgáljunk. Amire a *pusztán* logikai megközelítés juthat, az maximum az, hogy a jogban használatos érvelés és az általános érvelés logikája mennyire egyezik meg³ vagy éppen nem⁴ – azaz nem azt tudjuk meg általa, hogy miben is áll a jogi érvelés, hanem azt, hogy egy alapvetően nem a jogi viták eldöntésére kidolgozott, ideálisnak és univerzálisnak tekintett rendszer elveinek mennyire felel meg a működő gyakorlat. Ezzel szemben az érvélelmületi (tehát a logika mellett a retorikai és dialektikai aspektusokra is reflektáló) paradigma erénye az, hogy megmutatta: ha a tényleges viták természetének megértéséhez akarunk közelebb jutni, az érvek helyességének kiértékelése mellett szükség van az érvelés *folyamatának* elemzésére is. Az érvek nem egy statikus, absztrakt logikai térben feszülnek egymásnak, hanem kifejtésüknek időbeli rendje, sajátos egymásra következőzése és egymásra utaltsága: dialektikája van, vannak továbbá az álláspontoknak hús-vér képviselői, és az érdekeik egymásnak feszülése éppoly fontos tényező a vita kimenetele szempontjából, mint az álláspontok mellett szóló érvek. E paradigma viszonylag új keletű, a múlt század második fele óta létezik,⁵ és a jogi alkalmazásai még fiatalabbak. Lendületet a kilencvenes években a pragmadialektika⁶ által megalkotott stratégiai manőverezés fogalma⁷ adhat neki; ez az az út legalábbis, amelyen Eveline

² ZEMPLÉN Gábor: Érvélelmület mint filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2006/3–4. 342.

³ GÁL László: A jogi érvelés logikája. *Kellék*, 2001/18–20. 249–257.

⁴ Herbert Lionel Adolphus HART: A jogi érvelés problémái. (Ford. Takács Péter) *Jogesetek Magyarazata*, 2010/3. 87–94.

⁵ Ld. ehhez különösen Trudy GOVIER: *A Practical Study of Argument*. Belmont (CA), Wadsworth, 1985.; Ralph Henry JOHNSON: *Manifest Rationality. A Pragmatic Theory of Argument*. New York, Lawrence Erlbaum, 2000.; John Anthony BLAIR: *Groundwork in the Theory of Argumentation. Selected Papers*. New York, Springer, 2012.; utóbbihoz magyarul: FORRAI Gábor: Harminc év érvelés. *Műút*, 2015/49. 77–80.

⁶ Ld. különösen: Frans Hendrik VAN EEMEREN – Bart GARSSEN – Erik KRABBE – Fransisca SNOECK HENKEMANS – Bart VERHEIJ – Jean WAGEMANS: *Handbook of Argumentation Theory*. New York, Springer, 2014.

⁷ Főként Frans Hendrik VAN EEMEREN – Peter HOUTLOSSER: Strategic Maneuvering in Argumentative Discourse. *Discourse Studies*, vol. 1. no. 4., 1999. 479–497., és Frans Hendrik VAN EEMEREN – Peter HOUTLOSSER: Managing Disagreement: Rhetorical Analysis within a Pragma-Dialectical Framework. *Argumentation and Advocacy*, vol. 37. no. 3., 2001. 150–157.

Feteris – a talán legjelentősebb kortárs szerző, aki az érveléstudomány eszköztárát a jogi érvelés problémáira alkalmazza – elindul.

E kísérlet legfőbb hibája valójában maga a célkitűzés, amely meghatározza az elemző mozgásterét: a pragmadialektika általános elméletét egy az egyben próbálja jogi érvelési szituációkra ráhúzni,⁸ figyelmen kívül hagyva az általános modell által leírt helyzetekhez képest való fundamentális különbségeket. Egy alternatív megoldás a különböző vitás helyzetek tipizálása, és a jogi érvelés e tipológián belül való elhelyezése. Ezt teszi Douglas Walton⁹ az általa korábban feltérképezett dialógustípusok¹⁰ alapján, vagy Margitay Tihamér,¹¹ akinél a törvényszéki tárgyalás mint önálló vitatípus jelenik meg.

Miközben a pragmadialektika kerete túlon túl egységes, a tipizáló elméletek törvényszerű velejárója, hogy a különbségeket jobban hangsúlyozzák, mint a hasonlóságokat. E két véglet között próbálok alant lavírozni, a vita általánosnak tekintett kritériumainak való megfeleltetést – és különösen a stratégiai manőverezés elméletének jogi kontextusokra való alkalmazhatóságát – úgy téve vizsgálat tárgyává, hogy a modell leíró jellege megmaradjon; ahol tehát az általános elmélet és a vizsgálandó jogi jellegű viták keretei között eltérés van, ott nem az általános elvek, hanem a részleges, de épp ettől a jogi érvelésre nézve sajátos jellemzők kerüljenek előtérbe.

A tárgyalások ugyanis érveléstudományi szempontból igencsak különösek. Szeretjük azt gondolni, hogy (1) egy vita során a felek a saját véleményük *mellett*, és egyúttal a vitapartnerük véleményével *szemben* érvelnek; hogy (2) a vita során *egyéni* céljuk a *másik fél (racionális) meggyőzése*; és hogy (3) a vitának magának a végcélja a felek közötti *véleménykülönbség feloldása*. Ezek egyike sem mondható el azonban maradéktalanul a jogi vitákról. Egyrészt a felek nem feltétlenül a véleményük mellett érvelnek, hiszen egy ügyvéd képviselhet úgy egy ügyet, hogy nem hisz ügyfele igazában: nem a *véleményét* képviseli, hanem az ügyet. Másrészt bár a felek célja a képviselt álláspont védelme, nem kell céljuk legyen a másik fél meggyőzése, hiszen a pert azzal nyerik meg, ha a bírót győzik meg, nem azzal, ha a másikat. Harmadrészt mivel sem saját vélemények ütközése, sem egymás meggyőzése nem szükséges a sikerességhez, a tárgyalások nem is irányulnak feltétlenül a véleménykülönbség feloldására: sem a vita megkezdéséhez nem szükséges, hogy véleménykülönbség legyen, sem a (siker) lezáráshoz nem szükséges, hogy (ha mégis van) feloldásra kerüljön az. A közös megegyezésen alapuló válópereket a keresetlevél benyújtásától kezdve jellemezheti teljes véleményazonosság, és a zsebtolvaj is tökéletesen egyetérthet bűnösségével (ha nem tudathasadásos vagy kérosan feledékeny, tudja, hogy lopott, és ha minimálisan szocializálódott, akkor azt

⁸ Pl. Eveline FETERIS: *Fundamentals of Legal Argumentation. A Survey of Theories on the Justification of Judicial Decisions*. New York, Springer, 1999.; Eveline FETERIS: *A Dialogical Theory of Legal Discussions: Pragma-Dialectical Analysis and Evaluation of Legal Argumentation. Artificial Intelligence and Law*, vol. 8. no. 2–3., 2000. 115–135.

⁹ Douglas Neil WALTON: *Legal Argumentation and Evidence*. University Park (PA), Pennsylvania State University Press, 2002.

¹⁰ Douglas Neil WALTON: *Informal Logic*. Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

¹¹ MARGITAY Tihamér: *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest, Typotex, 2007.

is, hogy ez bűn), ahogy azzal is, hogy a bűnösöknek büntetés jár; legfeljebb szeretné azt megúszni.

Egyébként a fenti három szempont mindegyikére találnánk további kivételeket is, amelyeket mégis vitának tekintenénk. A saját vélemény tipikusan nem szempont tudományos vitákban; egymás meggyőzése nem szempont a közönség meggyőzésére irányuló vitákban, például politikai vitaműsorokban; a véleménykülönbség feloldása nem szempont például izlésvitákban. A fenti meghatározás már csak ezért sem tekinthető definíciós jellegűnek; inkább egy olyan laza keretet ad meg, amely alapján beazonosítható az a szemantikai gócpont, amely köré csoportosulnak a vita fogalmára vonatkozó főbb nyelvi intuíciónk. Ez a meghatározatlanság hordozhat persze veszélyeket, azonban egyúttal – flexibilitása révén – megfelelő arra, hogy a standardnak tekintettől többé-kevésbé eltérő esetekre – mint amilyen a jogi érvelés – is alkalmazhassuk.

3. Stratégiai manőverezés és metaszintű viták

Mindenesetre a vitának, mint érvelési folyamatok dialektikus láncolatának, vannak bizonyos *előfeltételei* (mindenekelőtt két szemben álló – ha nem is vélemény, de – álláspont léte), vannak *céljai* (e szembenállás valamilyen formában történő feloldása, a konfliktus rendezése, döntés születése stb.), és vannak a kettő közötti folyamat menetét biztosító *szabályai* (pl. eleget tenni a racionalitás elvárásának). Ha nincs tényleges véleménykülönbség (mondjuk valaki – érvelési készségeit fitogtatandó – fiktív célpontot támad), éppúgy nem beszélhetünk ebben az értelemben vitáról, ahogyan akkor sem, ha a cél nem a véleménykülönbség feloldása (hanem például egy állítás előfeltevéseinek feltárása), illetve ha ez nem racionális lépéseken keresztül történik (a felek elbeszélnek egymás mellett, netán pisztolypárbajban kívánnak dűlőre jutni). Így aztán bár ez a meghatározás meglehetősen tágan tűnik, mégis igen sok konfliktusos/vitaszerű esetet kizár a tárgyalandó jelenségek sorából. Sőt: a bírósági tárgyalások ilyen értelemben való vitaként kezeléséhez is szükség lesz kisebb módosításokra.

Az előfeltételek teszik szükségessé és lehetségessé a vitát magát; a célok határozzák meg az érvelés kifutását, vagy legalábbis az irányát, és a szabályok szabják meg a kereteket, amelyek között a vita zajlik.

A vita céljai többféleképpen csoportosíthatók. A stratégiai manőverezés keretében a legfontosabb a dialektikai és retorikai célok megkülönböztetése és egymáshoz való viszonyuk feltárása.¹² A vita dialektikai célja a véleménykülönbség valamilyen fajta feloldása: a két álláspont közül az egyik részleges vagy teljes győzelme – lehetőleg persze úgy, hogy az *igazság* győzzön, és *racionálisan* győzzön az igazság. Ez utóbbi szempontokat hivatottak garantálni a dialektikai szabályok. Azonban miközben a felek arra törekednek, hogy egyezsége jussanak, természetesen mindkét fél azt szeretné, ha a végén kiderülne: az igazság az ő álláspontjuk oldalán áll. A felek ezen óhaja – nevezük retorikai célnak – azt vonja maga után, hogy ha és amíg a dialektikai szabályok

¹² Az eredeti elmélet nem a retorikai/dialektikai *célok* terminusaiban fogalmaz, de – amennyire látom – az intencióival összeegyeztethető ez a fogalmi keret, miközben a saját mondandóm kifejtésére ez az alkalmasabb.

engedik, mindent bevetnek annak érdekében, hogy álláspontjukat védjék. Mivel az álláspontjuk védelme egyúttal a másik fél álláspontjának támadása is, a felek retorikai céljai szükségképpen ellentétesek egymással (miközben dialektikai céljuk – a véleménykülönbség racionális feloldása – közös).

Dialektika és retorika elválaszthatatlanul összefonódik már csak azért is, mert nagyon nem lenne racionális, ha valaki nem követne el minden elkövethetőt az általa képviselt álláspont védelmében, és nem csupán abban a gyenge értelemben, hogy önérdeke ellen való, hanem abban az erősebb értelemben is, hogy *a vita* racionális lezárásához van szükség arra, hogy senki ne spóroljon az érvekkel. S ha ellenpéldaként eszünkbe is juthatnak a peren kívüli megegyezések, ahol a vita szabályrendszerének keretein kívül, a bírósági tárgyalás intézményes és dialektikai szabályainak megkerülésével próbálják a felek maximalizálni hasznukat (és egyúttal egy másik típusú vitába, az alkudozós tárgyalásba lépnek át), ez az elemzés fogalmi kereteit nem sérti, csupán arra mutat rá, hogy az egyéni érdekek és a vita racionalitása (azaz a retorikai és dialektikai aspektusok) közötti egyensúly gyakran ingatag. Ám ha valami, éppen ez az ingatagság ösztönözhet a kettő viszonyának alaposabb vizsgálatára.

Retorikai céljaik elérése érdekében a felek – érveik előadása mellett – ugyanis akár a szabályokat is megszeghetik (mármint *lehetséges*, hogy megszegjék, de persze nem *megengedett*). A szabályszegést többnyire az teszi lehetővé, hogy nem-ideális vitákban kizárólag a résztvevőkön múlik, hogy a vita során lelepleződnek-e a szabálysértések. Akárhogy is, a szabálysértést illegitím lépésnek, avagy „kisiklásnak” (*derailment*) kell tekintenünk, hiszen az egyensúly sérül a dialektika kárára. Ellentétes irányú kisiklásról akkor beszélhetünk, ha valaki nem használja ki a szabályok által számára biztosított dialektikai teret, azaz gyengébb érveket hoz fel, mint tehetné, és ezzel a retorika kárára borul az egyensúly. Mint utaltam rá fentebb, dialektikai szempontból ez is káros, amennyiben az egy álláspont (vagy jogban: ügy) mellett szóló összes érv megvitatása vezet legjobb eséllyel a vita racionális lezárásához.

Lehetséges azonban legitim, racionálisan kivitelezett szabályszegés is, amelyre az elmélet nem fordít figyelmet: például akkor, amikor a felek – a vitát átmenetileg felfüggesztve – egy metaszintű vitába kezdenek arról, hogy mely dialektikai szabály(ok) alkalmazandók a vitájuk során felmerült kérdéses esetekre. Ekkor a tárgyi szintű vita – hogy melyik fél *álláspontja* helyes – felfüggesztésre kerül, és metaszintű vita kezdődik arról, hogy melyikük *szabályértelmezése* helyes. A szabályokról folytatott vitában elhangzó érveknek *magához a tárgyhoz* semmi közük; jogszabályi, vagy még inkább eljárásbeli értelmezési kérdésekről, alkalmasint a vitatkozás elemi normáiról van szó. Azonban persze az, hogy a felek mit képviselnek a tárgyi vitában, befolyásolja azt, hogy milyen álláspontot vesznek fel a metavitában: azokat a szabályértelmezéseket fogják javasolni, amelyek az ő tárgyi szintű retorikai céljaikat segítik, hiszen a metaszintű vita kimenetele alapvetően határozhatja meg a tárgyi szintű vita további alakulásának lehetséges irányait.

Ilyenkor *E* érvet nem a tárgyi szintű *nem-E* érvelés, hanem a metaszintű *tilos-E* érvelés révén éri támadás. A metaszintű viták tipikus formája (internetes vitáktól tudományos vitákig) az, amikor az egyik fél azzal vádolja a másikat, hogy az illető érvelési hibát vétett. A szabályszegés vádja akkor jogos, ha ebben a dialektikai szabályokra vonatkozó, *metaszintű* vitában a felek megegyezésre jutnak, hogy valóban szabályszegés

történt (és jogtalan, ha nem). *Tilos-E* metaszintű elfogadása azonban nem vonja maga után *nem-E* tárgyi szintű elfogadását, hanem pusztán *E* diszkvalifikálását. Ennek megfelelően a *tilos-E*-vel érvelő egyrészt nem szűkíti a saját dialektikai terét azzal, hogy elköteleződné *nem-E* mellett, másrészt nem vállal garanciát arra, hogy megfelelő érvei vannak *nem-E* mellett. Egy érv diszkvalifikálása („*tilos* azt érvként felhoznod, hogy »a magadfajta nációk minden mondata aljas hazugság«”) nem vonja maga után, hogy a vita további részében elfogadjuk *nem-E*-t („a magadfajta nációk legalább egy mondata nem aljas hazugság”). A vita további részében *nyitott marad*, hogy a nációnak (vagy legalább egy nációnak) van-e igaz (avagy nem ‘aljasan hazug’) mondata. Azonban akármi is legyen e nyitott kérdésre a válasz, azt nem tekintjük a továbbiakban a vita szempontjából relevánsnak, hiszen a dialektikai természetű metaszintű vitában amellet köteleződtünk el, hogy ilyesmit állítani *tilos*, mondjuk, mert az indokolatlan általánosítás, ill. az *ad hominem* náci-kártya kijátszása a szabályértelmezésünknek megfelelően nem fér bele az adott vita dialektikai kereteibe. (Távlati következményként viszont az egész további vitára nézve érvényes marad, hogy indokolatlanul általánosítani ill. *ad hominem* érveket alkalmazni nem legitim lépés.)

Mindezek fényében *racionalis* szabályszerzésnek tehát azt tekinthetjük, ha az egyik fél *valamely értelmezés* (jellemzően vitapartnere értelmezése) szerint szabályt szeg, amelynek következtében a vitapartnere anélkül tér át metaszintű vitára, hogy az eredeti vitában dűlőre jutottak volna. A metaszintű vita során az is előfordulhat, hogy *mindkettejük* szabályértelmezése megváltozik a véleménykülönbség feloldása érdekében. Azonban mivel a metaszintű vitában ezt az új értelmezést elfogadják, a tárgyi szintű vitára visszatérve már az új szabály lesz az irányadó a hasonló esetek szabályszerűségének kérdésében. Így akár mindkét előzetes szabályértelmezés felülíródik, és a szabályszerzés tesztjén átment lépést nem egyik vagy másik megelőző, hanem az új, közösen elfogadott szabályértelmezés teszi szabályossá vagy szabálytalanná.

A standard pragmadialektikai modell az ilyesfajta metaszintű vitákat nem engedi meg; abban a dialektikai szabályok egyrészt rögzítve vannak és felülbírálhatatlanok, másrészt szándékoltan egyszerű és általános formában jelennek meg, hogy ne igényeljenek bonyolult értelmezést. Ha dialektikai természetű kérdések megvitatását megengedheti egyáltalán, azok logikailag a tárgyi szintű vita megkezdése előtti stádiumban (a pragmadialektikusok által megkülönböztetett négy vitaszakasz¹³ közül a másodikban) történhetnek, a pozíciók felvételekor és a dialektikai tér kifizetésékor. Erre a kitételre a pragmadialektika oka nyilván éppen az, hogy szeretné elérni, hogy a felek retorikai céljai minél kevésbé befolyásolhassák a lefektetendő szabályértelmezéseket. Amint a vita kibomlása során fokozatosan egyértelművé válik, hogy mely szabályalkalmazások

¹³ A vita négy szakasza a konfrontációs, a nyitó, az argumentációs és záró szakasz. A konfrontációs szakaszban kerül felszínre a két fél álláspontja közötti különbség. A nyitó szakaszban fogalmazódik meg a szembenállás mibenléte az álláspontok és fő érvek pontos megfogalmazása révén. Az argumentációs szakaszban történik a pro és kontra érvek dialogikus, egymásra reflektáló előadása. Végül a záró szakaszban a felek kiértékelik a vitát, és – ideális esetben – feloldják a kettejük közötti nézeteltérést. (Ld. Frans Hendrik VAN EEMEREN – Rob GROOTENDORST: *Speech Acts in Argumentative Discussions. A Theoretical Model for the Analysis of Discussions Directed towards Solving Conflicts of Opinion*. Dordrecht, Floris Publications, 1984. 85–88.)

segítik és melyek hátráltatják az egyes felek győzelmét, egyre valószínűbb az, hogy elfogultan viszonyulnak a számukra kedvező és kedvezőtlen szabályokhoz. A bírósági tárgyalások az egymással párhuzamosan zajló tárgyi és metasztintú viták révén tehát kihívás elé állítják a pragmadialektikát, amennyiben az egyes vitaszakaszokat még idealizált formában sem tekinthetjük időben vagy akár logikailag egymásra következőnek, sőt: a folytonos szabályértelmezés szerves része a stratégiai manőverezésnek – és vélhetően nem csupán a bírósági tárgyalásokon, noha a bíró jól körülhatárolható szerepének köszönhetően itt érhető a leginkább tetten.

A metasztintú vitákkal kapcsolatban a következő probléma merülhet fel. Tekintve, hogy a metasztintú viták dialektikai szabályaira vonatkozó álláspontok csak egy meta-metasztintú vitában csaphatnak össze, a metasztint bevezetése – mint általában – a végtelen regresszus problémáját veti fel. Azonban a metasztint szabályaira való rákérdezéssel elérünk az adott tárgyaláson *kívül* rögzítendő alapelvekhez: a jogtudományi vitákhoz, jogalkotói gyakorlathoz, illetve a dialektikai szabályok érvelésméleti megközelítésű normáihoz. Ezen a ponton a vitázók retorikai céljai már kellőképp eltávolodnak a konkrét, egyedi esetektől ahhoz, hogy élesen különválaszthassuk őket (miközben egyedi esetek mint példák persze részlegesen befolyásolhatják az ezen vitákban résztvevőket). Ennek megfelelően ez a vita – az eljárás menetét meghatározó dialektikai szabályokról szóló vita – nem igényel független, felettes autoritást: nem a hárompólusú tárgyalási szituációt (bíró és két szemben álló fél), hanem az egymás meggyőzésére irányuló kétpólusú modell formáját veszi fel az egyes szabályokra vonatkozó pro és kontra álláspontot képviselők között.

Persze a legegyszerűbb lenne a metasztintú vitát is már kivinni a bíróság falain kívülre, a jogtudományi viták és jogalkotói gyakorlat terepére. Azonban ahogyan nincs önértelmező jogszabály, éppúgy nincs önértelmező dialektikai szabály sem; a szabályértelmezés szükséges eleme minden alkalmazásnak. Ha pedig így van, akkor a tárgyaláson zajló metasztintú vita nem rendszerhiba, hanem éppenhogy a rendszer működésének szükséges eleme. Ez egyúttal a jogi természetű viták egyik sajátos jellegzetessége a viták fenti általános sémájához képest, amelyek esetén a közbülső, metasztint a legtöbb esetben kimarad, hiszen nincs is rá szükség, mivel már a tárgyi szint is kétpólusú az esetekben, és így a dialektikai szabályok betartására maguk a felek felügyelnek. A bírósági tárgyalások dialektikája tehát ezen a ponton egy olyan sajátosságra hívja fel a figyelmet, amelyet az idealizált pragmadialektikai modell nem vesz tudomásul: nem előre rögzített szabályok szerint vitatkozunk. Továbbá, még amikor tartjuk is magunkat valamilyen dialektikai szabályokhoz, akkor is egyrészt a szabályértelmezések eltérőek lehetnek, másrészt a vita során – közbe ékelt metasztintú viták révén – változhatnak, harmadrészt e változások mindig függenek a felek tárgyi szintű retorikai céljaitól. A szabályértelmezések elfogulatlanságát a tárgyalásokon a bíró hivatott garantálni; bíró híján, az egyenrangú felek közötti vitákban ilyesfajta automatikus szabályértelmező garancia nincs arra, hogy a vitázó felek azonos szabályértelmezések révén tartják be a vita szabályait.

4. Hárompólusú vagy négypólusú modell?

A bírósági kontextusból ismeretes hárompólusú modellben a két szemben álló félén kívül egy semleges fél is érdekelt: a bíróra hárul a szabályértelmezés és -betartatás szerepe, és ez sok szempontból megváltoztatja a kétpólusú (például véleménykülönbség feloldására irányuló) vitákhoz képest a helyzetet. Egyrészt van egy előzetes szabályrendszer (a bíró saját szabályértelmezése), másrészt a menet közbeni esetleges módosításokhoz nem szükséges a felek beleegyezése (elég a bíróé), noha persze szükséges, hogy a felek (valamelyike) indítványozza a szabály átértelmezését; harmadrészt a bírónak egyértelmű döntést kell hoznia, amelynek a tárgyaláson kívüli következményei vannak, így maximális objektivitást várunk el tőle (vagyis maximális semlegességet a szabályok értelmezésében). Még ha fenn is tartjuk, hogy nincs szabályalkalmazás szabályértelmezés nélkül, tehát hogy a döntés mindig relatív lesz a bíró szabályértelmezéséhez,¹⁴ nem lehet relatív a felek szabályértelmezéséhez, csak amennyiben értelmezésükről meggyőzték a bírót a metasztintű vitában.

A metasztintű vita szükséges része a vitának, mivel ez hivatott a bíró dialektikai szabálybetartató szerepét kontrollálni, ami különösen azért fontos, mert a bíró a saját szabályértelmezését – és ezen keresztül a döntését – gyakran evidensként igyekszik bemutatni.¹⁵ Azonban a *bíró maga* is a saját retorikai céljait megvalósítandó vesz részt a vitában. E célok – a dialektikai cél megvalósítása mellett – nemcsak a kompetenciájának demonstrálását és a jogszabályok megfelelő alkalmazását, de a dialektikai szabályok *általá való* értelmezésének betartását is magukba foglalják. A bíró így – akár az adott ügytől független okoknál fogva – előzetesen elfogult lehet egy vagy több, valamely fél mozgásterét szűkítő dialektikai szabály értelmezése kapcsán. Ezen (lehetséges) elfogultság miatt indokolt a bírói értelmezés felülvizsgálata melletti és elleni érvek számba vétele. Ezeket az érveket pedig – éppen retorikai céljaik adta elfogultságuk miatt – feltehetőleg a szemben álló felek fogják legjobban képviselni. Emlékezzünk rá: az, hogy a felek minden lehetséges racionális eszközzel az álláspontjuk védelmére törekednek, bár retorikai céljuk, a győzelem elérése érdekében történik, de a (rendelkezésükre álló) legjobb pro és kontra érvek kifejtése révén azt a dialektikai célt is szolgálja, hogy a lehető legjobb ítélet szülessen.

A hárompólusú modellnek többféle változata is lehetséges. Két szempont alapján egy háromszor hármas mátrixban helyezhetjük el a lehetséges változatokat. Az első szempont a harmadik pólus *funkciójára* vonatkozik, a másik pedig a harmadik pólus *aktivitási fokára*. Funkció szerint a harmadik fél lehet levezető, döntnök, illetve levezető és döntnök egyszerre. A levezető csak a szabályok (saját értelmezése szerinti) mechanikus betartására ügyel; a döntnök nem foglalkozik a szabályokkal, a feladata

¹⁴ Ennek a bíró kompetenciája és a lehetséges értelmezések szociokulturális, nyelvi, stb. determináltsága miatt nem kell feltétlenül szélsőséges relativizmushoz vezetnie, de még így is megenged eltérő döntéseket hasonló ügyekben.

¹⁵ Eveline FETERIS: Strategic Manoeuvring in the Justification of Judicial Decisions. In: Frans Hendrik VAN EEMEREN: *Examining Argumentation in Context. Fifteen Studies on Strategic Maneuvering*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 2009. 93–114.

a vita győztesének kihirdetése. A bíró a harmadik, komplex kategóriába esik, hiszen mindkét feladatot ellátja (bár persze van, ahol a döntnöki funkciókat egy, a javarészt levezető szerepkörre szorítókozó bírótól független esküdtszék tölti be).

Aktivitási fok szerint egyrészt a semleges fél lehet passzív megfigyelő. Ez történik például olyankor, amikor egy elemző rekonstruál egy már lezajlott vagy épp zajló vitát, kiértékeli az elhangzott érveket, ám a vita menetébe nem szól bele, és az általa mondottak (akár az, hogy kit tekint győztesnek) semmire sem kötelezik a résztvevőket. Másrészt a semleges fél lehet aktív (pontosabban: egyoldalúan aktív), mint például a moderátorok egyes internetes vitákban, akik ügyelnek az adott fórum dialektikai szabályainak betartására, és ennek érdekében jogosultak kommentek eltávolítására, de visszafelé irányuló kommunikáció nincs (ha a kommentelők reflektálnak is a moderációra, a moderátor figyelmen kívül hagyhatja azt). Harmadrészt a semleges fél lehet interaktív (kétoldalúan aktív), amikor ellenőrző feladatát a vitázókkal való kétirányú kommunikáció révén tölti be. A bíró szerepe a három lehetséges közül a legaktívabb kategóriába esik, így mind funkció, mind aktivitási fok tekintetében a lehető leginvolváltabb a vitában – illetve vitákban, hiszen a fentiek értelmében a tárgyalások két párhuzamos vitából állnak.

Éppen a vita kettőssége adja annak a szükségességét, hogy a hárompólusú modellt tovább árnyaljuk – mindenekelőtt egy negyedik pólussal. Ez a pólus úgy jön létre, hogy a fenti mátrix funkció szerinti megkülönböztetéseit transzponáljuk a modellbe: a két vitázó fél mellett egy levezetőt és egy döntnököt különböztetünk meg, akik bár lehetnek egy és ugyanaz a személy, de dialektikai szempontból mégis különböző funkciót töltenek be, és ez leginkább a retorikai céljaik összevetéséből látszik. A döntnök célja a helyes döntés meghozatala, míg a levezető a szabályok betartatása. E funkciók jelen vannak a tárgyi és metaszintű vitában is; a különbség annyi, hogy a tárgyi szintű döntés magára az ítéletre vonatkozik, míg a metaszintű vitában a szabályértelmezésre, azaz a metaszintű döntnök és a tárgyi szintű levezető funkciója azonos a tárgyi vitára nézve. A két szint közötti sajátos átfedés éppen ebben áll: miközben a felek tárgyi szintű retorikai céljai fogják meghatározni a metaszintű lépéseiket, addig a bíró esetében fordítva van: a metaszintű döntések adják a tárgyi szintű szabályokat, amelyek a tárgyi szinten korlátozzák a döntnöki funkció mozgásterét.

A vitázó felek retorikai célja a tárgyi és metaszinten a hárompólusú modellben egyaránt a bíró meggyőzése, de az eszközeik eltérőek (*nem-A* típusú érvelés a tárgyi szinten, *tilos-A* típusú a metaszinten). Ennek megfelelően a *közvetlen* retorikai céljaik eltérőek: időnként *A* igazságát, időnként annak állíthatóságát vitatják. A négypólusú modell épp ezt a különbséget explikálja azzal, hogy míg a tárgyi szinten a döntőbíró, addig a metaszinten a levezető bírót igyekeznek a felek meggyőzni. E három megközelítés: különbségek az érvelés típusában; különbségek a felek retorikai céljaiban; különbségek a bíró funkcióiban együtt és külön-külön is a kétszintű vitamodell mellett szólnak (már egy hárompólusú modelltben is). Miközben azonban a vitázók szerepének tisztázására a tárgyi és metaszintű viták elkülönítése tökéletesen elégséges (mivel megkülönbözteti a két típusú érvelést, amelyet folytatnak), addig a bíró kettős szerepének elemzésére e megkülönböztetés kevésnek bizonyul: a bíró tárgyi szintű retorikai céljai (tehát a döntnök retorikai céljai) *semmilyen* kihatással nem lehetnek a metaszintű (levezetői) célokra. A levezetői funkciójában a bírónak *kizárólag* a szabályok betartását

kell szem előtt tartania, miközben döntnöki funkciójában *kizárólag* az igazság, és nem a szabályértelmezés a feladata, megerősítve a feleket abban, hogy a döntés objektív és szabályértelmezés-független. Ez indokolja a négypólusú modell bevezetését.

A tárgyi és metasztintú viták elkülönítése a vitázók szerepének tisztázására tökéletesen elégséges, mivel e felosztás megkülönbözteti a két típusú érvelést, amelyet a felek folytatnak. Azonban a bíró kettős szerepének elemzésére e megkülönböztetés kevésnek bizonyul; ehhez egy négypólusú modell bevezetésére van szükség. Ennek oka a következő. A bíró – levezetői funkciójában – *kizárólag* a szabályok betartását kell szem előtt tartsa, miközben döntnöki funkciójában az igazság felderítése, és nem a szabályértelmezés a feladata. Ez igaz a tárgyi és metasztintú is. Ugyanakkor – mint a felek szerepének vizsgálatából tudjuk – tárgyi és metasztintú retorikai célok között gyakran van átfedés. Azonban a tárgyi szintű döntnök retorikai céljai semmilyen hatással nem lehetnek a metasztintú levezető retorikai céljaira. Ez ugyanis azzal járna, hogy a bírót az ügyvel kapcsolatos igazságra vonatkozó sejtése befolyásolná abban, hogy milyen szabályok betartását követeli vagy éppen nem követeli meg. Ez pedig megkérdőjelezná a döntés objektív és szabályértelmezéstől független voltát. Ennek elkerülése a fő érv arra, hogy a két bírói funkciót – a levezetőét és a döntnökét – élesebben elkülönítsük, mint a feleknek a tárgyi szintű és metasztintú vitában betöltött szerepét.

Lehetséges lenne persze a tárgyi és metasztintú szemben álló felek megkülönböztetése is, hat pólusúvá bővítve a modellt, ám ennek kevésbé látom értelmét. A metasztinten vitázók közvetett célja ugyanis a tárgyi szinten való győzelem; a metasztintú vitában folytatott manőverezésük ennek lesz alárendelve. A fentebb vázolt modell pólusainak bevezetését az eltérő retorikai célok, nem pedig az eltérő érvelésmódok tették indokolttá, és ahol a retorikai célok átfedésben vannak, ott nincs funkcionális különbség. A bíróhoz hasonlóan éles különbség a felek retorikai céljaiban nincs: a *nem-A* típusú érvelések és a *tilos-A* típusú érvelések – mint érveltem – különböző közvetlen retorikai célokat szolgálnak, de e különbséget kár lenne túlhangsúlyoznunk: végső soron mindkettő a tárgyi szintű vitában való győzelemre irányul.

5. Összegzés

A jogi érvelés – és így a bírósági tárgyalások – elemzésének első lépéseként fontos leszögezni, hogy a hagyományos, logikaközpontú megközelítések az érvelésmélet újabb fejleményeinek fényében idejétmúltak tekinthetők. Az új modellek egyre inkább a retorikai és dialektikai aspektusok felé fordulnak; az *explanans* és *explanandum* közötti viszony helyreállni látszik: ahelyett, hogy a működő gyakorlatot akarnánk beleszuszkolni egy ideális modellbe, a modellt igyekszünk a gyakorlatra szabni. Ez azonban még nem valósult meg maradéktalanul: a dialektikai modellek némelyikére is jellemző, hogy még mindig fontosabbak a számukra az általános rendezőelvek, mint a részleges, ám karakterisztikus különbségek.

Bizonyosan ilyen részleges különbség a bíró speciális helyzete, és azon belül is a rá háruló kettős feladat. Ez – talán nem túlzóan: a jogi érvelés egyik *differentia specificája* – teszi szükségessé a háromszemélyes, de négypólusú modell bevezetését. Ez nem pusztán a véleménykülönbség feloldására irányuló vitáktól megkülönbözteti meg a jogi érvelést, de általában a semleges közönség meggyőzésére irányuló vitáktól is, ahol

a semleges döntnök jellemzően nem felel egyúttal a vita levezetéséért is (avagy ha van levezető, jellemzően nem várunk tőle eredményhirdetést). A bíróra háruló ezen kettős feladat – és az ezáltal involvált kettős retorikai nyomás a felek részéről – teszi specifikussá a bíró helyzetét; és persze a bíró szerepe teszi specifikussá a bírósági tárgyalások helyzetét a vitákon belül.

A különbségek mellett azonban érdemes a hasonlóságokat is hangsúlyozni. Talán éppen amiatt, hogy a felek a bírót és nem egymást igyekeznek meggyőzni, a bíró kettős funkcióján keresztül világosabbá válik a tárgyi és metasztintű viták különbsége. E kettősség minden kétséget kizáróan jelen van számos, a véleménykülönbség feloldására irányuló vitában is. Így aztán ez a tanulság a jogi érvelések körén kívül, általános érvelélméleti kontextusban is releváns lehet.